

אין להסתפק בהוראת הלשון. יש ללמד גם את התרבות הערבית העשירה. לפחות בבתי-הספר התיכוניים. עוד באשר לחינוך הצבאי: כשלומדים להילחם באויב, אסור לכנותו בשם ערבי. קראנו במשלי: „מות וחיים ביד הלשון“. מות וחיים ביד המינוח. כשדור מת הנך מלכתחילה לזהות כל ערבי עם אויב ממשי או פוטנציאלי. הרי יהיה קשה מאד, אם לא בלתי-אפשרי, לחנך לשלום.

חינוך-אמת מושתת על הדדיות. אם כי לא על שוויון גמור. אם איש צעיר רואה בעיניו של מורו ומחנכו שהוא רואה בו, בתלמיד, דמות עצמית גבוהה יותר, רואה אותו לפי הפוטנציאל שלו, הרי יש סיכוי די גבוה שהתלמיד

בני בן ה־4 אמר לואצים: אבא שלי קצת זקן, לכן הוא רק מורה, ולא עובד-אדמה

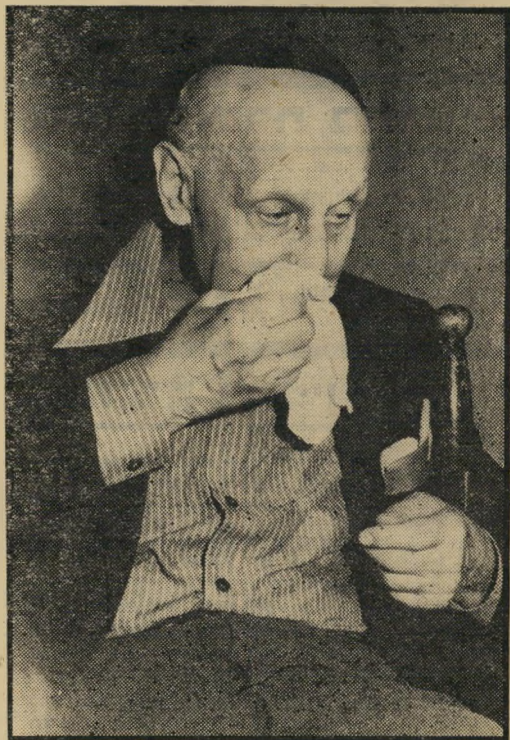
ישתדל להשיג את האידיאה של עצמו כפי שהיא בעיני מחנכו. אבל גם היפוכו של דבר נכון. כפי שאמון מוליד אמון, כן חשד מוליד לחשד.

מה צריך להיות הכיטוי הספציפי של חינוך לשלום בתוכנית-הלימודים — בלימודי התנ"ך, הציונות, ההיסטוריה? האם יש ל־חינוך לשלום כיטוי בלימוד מרעי הטבע?

על ערבית דיברנו זה עתה. אשר ללימודי היהדות — הרי ביהדות הקלאסית יש דברים מורכבים מאד: יש אכזריות במיקרא. יש הרמות. אפילו רצח עם. אולם נמר צא פעמים רבות שהתורה שבעל-פה ממתנת זאת מאד. ניקח את חרמות יהושע: נמצא בתלמוד הירושלמי — ודוקא במקור הארץ-ישראלי, ולא בגולה — שהז'ל מכר חישים את העובדות שבתרמות ללא הזהרות מוקדמות. תוספת זו מעידה על הסתייגות מן הסיפור שבספר יהושע. פירסמתי פעם מאמר בשם דם ודיו. יש קשר בין שפיר כת דם לבין שפיכת דיו. יצאתי מדבר שהיה: הרב ילינק (1820—1893), רבה של וינה, נתקל פעם בכהן-דת נוצרי שטען לפניו נגד כמה קטעים אנטי-נוצריים בתלמוד. ענה הרב ילינק: „בזמן שאתם שפכתם דם — אנחנו שפכנו דיו“. כך היה הדבר בגולה. אצל עם מדוכא. כיום אנחנו יושבים בארצנו, ולעתים קרובות גם עלינו לשפוך דם.

ניזהר לפחות משפיכת דיו. המסיחה לשפיכת דם! הוראת ספר יהושע צריכה להיות מלווה בהדגשת הר אפשרות בתורה שבעל-פה להמתיק אותו דין ואותו סיי פור. לא כל הכתוב בתנ"ך הוא לעניות דעתי, בעל אותה דרגת קדושה והחלטיות כעשרת הדברות, או כדברי נבואה מרובים. קנה-המידה שלנו, אסור לו להיות מזויף. אי אפשר לדלג על הדברים הבעייתיים, אך אין גם להגן על הכל.

הוא הדין להוראת תולדות ישראל. צריך ללמדן תוך

מאמין במחר טוב יותר מן המחר הקרוב — צריך להיי לחם נגד הזיון האטומי, שלאחריו אין מחר.

כשאנה אחרונה אני רוצה להעלות בעיה הנוגעת לקיום האומי שלנו, כאן בארץ. המאה ה־20 משופעת כאפשרויות חומריות. הן עולות לערער על התרבות היהודית של כל

לעיתים הכפריים ז'מז' מתבטא דוקא על-ידי האופוזיציה

עם. האם בחומר יש זהות לאומית? האם הי יהדות תעמוד בסכנה זו?

התורה היא מן השמיים — היא לא בשמיים. לכך סימוכין גם בתלמוד. התורה קובעת דברים לעולם של חומר, רוב ההמצאות עוסקות בחומר. הדיסציפלינה היהודית אינה נזירית. הנזיר ביהדות הוא בחינת חוטה. מיצוה ליהנות מן העולם הזה. ההלכה אינה מוציאה אף תחום מן הדברים הממשיים ממיסגרי תה: לא אהבה, אכילה ושתיה. אולם — לכל אחת יש הקבלה.

היהדות היא מערכת-חיים של נזירות חלקית: לא תעשה כל דבר שתוכל. זה נכון גם לגבי הטכנולוגיה. היתה לי פגישה עם איינשטיין. במליחמת-העולם השנייה העמיד איינשטיין את הנשיא פראנקלין רוזבלט על האפשרות ליצור פצצה אטומית. אחרי הירושמה היה לו מוסרי-כליות.

כן סיפר לי איינשטיין על ביולוג — לא פירש בשמו — בעל המצאה גדולה, שוות פרס נובל — כיצד ליצור בני-אדם באופן מלאכותי. אותו ביולוג ויתר על פירסו מה — פן ייוודע הדבר במצב העולם כיום — שבו המדע ענים המצויים אינם מתחשבים במניע המצפוני לשם הגבלה עצמית.

המדע צריך ללכת עוד פעם לבית-הספר. אילו המדיניות במדע היתה מוכנה לצמצם את עצמה — לא לעשות כל דבר שתוכל — הרי היתה זו השפעה יהודית עולמית למניעת חורבן העולם.

עוד לא אבדה תיקותי. חיי הארוכים לימדוני שרצונו של הקדוש-ברוך הוא ייעשה לעתים קרובות יותר על ידי הכופרים בו, מאשר על-ידי המתקשטים בשמו ומת-הבאים מאחוריו.

הזדהות ביקורתית. הזדהות ללא ביקורת גורמת להתנש' את שובניסטיה. ביקורת ללא הזדהות — לעקירת שורשים.

באורחות: אנחנו צריכים לתמוך במדינה — אבל לא בכל ממשלה. לעתים הפטרויטיזם מתבטא דוקא על-ידי האופוזיציה.

בסיפרות: אם ניקח לדוגמה את יצירתו של ביאליק. מצויים בה דברים לאומיים. בצידה של ביקורת לאומית עצמית חריפה. למשל הסיפור מאחרי הגדר: מארינקה הגויה יולדת תינוק לנוח, בחור יהודי צעיר ועשיר, אשר נושא על פניה אשה אחרת לו לאשה, כדת וכדין. הסיפור מסתיים כשלהגל חגה-שבועות מבקר הווג הצעיר אצל הוריו החתן, ומארינקה „עמדה באותה השעה והי תינוק מאחרי הגדר, והציצה דרך הסדק“. זו ביקורת חריפה מאד על צביעות דתית. השלובה בגזענות וב מעמדיות.

בימעט לא התחילו עדיין ללמד יהדות, סיפרות יהודית. בתיכון, במיוחד, לימודי ה־תרבות היהודית. הם בשלבים מאד ראשוניים.

איני אומר זאת. יש מורים מצויינים. אפשר לעשות הרבה; אפשר לתקן הרבה. אולם נכון — הואילו ובאנו מן הגולה, והיינו מחוסרי לאומיות בריאה, הגענו מקוטב אחד לקוטב שני — מהתבוללות ללאומנות. צריך למצוא לאט-לאט את שביל הזהב. בכך יכול בית-הספר לעשות הרבה.

לגבי מדעי הטבע: חשוב מאד להתייחס בספקנות לתורת-הגזע. צריך לדעת שאין תכונות קבועות, האופייניות לעמים שונים.

אם לפני 50 שנה היה מישוה מתבטא שבמדינת-ישראל

אחד המיבחנים של החיל הוא היחס שלו לשבוי

יהיו גנרלים טובים יותר מאשר בנקאים — איש לא היה מאמין לו.

בוואלוגיה: עומדת בעייה חינוכית של ניתוחים ב־חיות ללא הרדמה. בתיכון יש לאסור זאת לגמרי. באר־ניברסיטה — אולי אין להתנגד לכך לשם הלימוד והמח־קר, אולם יש להבטיח את מיטב התנאים האפשריים, תוך ידיעת המיגבלות המוסריות.

בפיסיקה: עומדת בעיית הפיסיקה האטומית. מי ש־